

Legiunea V Macedonica și atitudinea față de puterea imperială (studiu de caz pe ștampilele militare și inscripțiile de la Potaissa: 168-274/275)

The fifth Macedonian Legion and the Attitude towards the imperial power (case study: the military stamps and the inscriptions of Potaissa: 168-274/275)

Ioan Marius GREC

Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad
marius_grec@yahoo.com

Abstract

*In order to strengthen the defence of the province Dacia within the context of its reorganization (168-169), a new legion was transferred here: **Legio V Macedonica** that was part of „*Exercitus Daciae Porolissensis*”. This military unit, after returning from the Orient, was moved from its original garrison in Troesmis to a new location – in Dacia Porolissensis, at Potaissa. From the certified information available until now, it seems that during the entire period when it was stationed at Potaissa, Legio V Macedonica generally manifested an attitude of loyalty towards the ruling emperors, that fact being epigraphically demonstrated by the inscriptions (here including the different types of military stamps) that were discovered in the castrum, in the city of Potaissa, in the province, or even outside Dacia Porolissensis, but these inscriptions were dated in the Dacic period of the Legion (168-274/275).*

Key words: *Dacia Porolissensis, Potaissa, Legio V Macedonica, military stamps, inscriptions*

Cuvinte cheie: *Dacia Porolissensis, Potaissa, Legiunea V Macedonica, ștampile militare, inscripții*

De la 117/118, când are loc reorganizarea provinciei Dacia sub Hadrian (117–138) și până în 168/169, provincia va fi apărată de o singură legiune, Legiunea XIII Gemina, pentru ca de la această dată să i se alătore și Legiunea V Macedonica în contextul unei noi reorganizări sub coordonarea lui Marcus Aurelius (161–180).[1]

Data la care Legiunea V Macedonica a fost atribuită provinciei Dacia a condus la dispute istoriografice, istoricii susținând cu argumente, date diferite, care oscilau în intervalul 166–169. Ritterling arăta că legiunea a fost adusă în contextul reorganizării Daciei pentru întărirea provinciei, ca o măsură preventivă luată de împăratul Marcus Aurelius, în anii 166–167.[2] C-tin. Daicoviciu se pronunță pentru o dată mai târzie (168–169)[3], arătând că o nouă schimbare internă organizării Daciei are loc sub Marcus Aurelius în acești ani; legiunea vine direct de pe frontul din Orient din

cauza primului război marcomanic (167–175), unitatea fiind cantonată la Potaissa (azi, Turda în județul Cluj) în Dacia Porolissensis.

Mihail Macrea, referindu-se la aceeași problemă considera că unitatea a fost transferată direct de la Troesmis în Dacia, la Potaissa, prin anii 167-168[4], pentru ca mai târziu să se ralieze opiniei care pleda pentru o dată ceva mai târzie (anul 169)[5], arătând că la întoarcerea din Orient, legiunea este trimisă și angajată direct în războiul marcomanic; aceasta este împrejurarea în care prezența și stabilirea unității în Dacia se produce, practic, abia în jurul datei de 169.

În anul 166 se încheie, cu victorie pentru Roma, războiul din Orient împotriva parților. Prețul acestei victorii este însă deosebit de dureros; ciuma decimează legiunile care, întorcându-se în Europa, o răspândesc în întreg imperiul. Un an mai târziu, în 167, izbucnește, în alt colț de imperiu, un lung și împovăraător război, primul război marcomanic (167–175). Evenimentele războiului afectează inclusiv Dacia (de exemplu, acum sunt ascunse, la Alburnus Maior, tăblițele cerate).[6]

Pentru a întări apărarea Daciei, acesteia îi este atribuită o nouă legiune, **Legiunea V Macedonica**, care după întoarcerea din Orient nu mai este lăsată în vechea garnizoană de la Troesmis, ci primește o nouă locație în Dacia Porolissensis, la Potaissa. Înainte de-a se putea stabili efectiv în noua garnizoană și de a-și construi castrul, legiunea este angajată direct în lupte. Deși nu cunoaștem cu exactitate în ce zonă de frontieră a luptat, la un moment dat unitatea ajunge în Pannonia Superior, o șampilă cu numele legiunii fiind descoperită la Carnuntum.[7] Când ajunge legiunea sau cel puțin o parte a ei la Potaissa, nu se poate stabili cu precizie. În nordul Daciei luptele se prelungesc până în anul 180, la moartea lui Marcus Aurelius.

Commodus, urmașul acestuia, renunță la politica ofensivă încheind pace cu quazii și marcomanii. Se poate presupune că în acest interval vexillații ale Legiunii V Macedonica au participat la lupte. Având în vedere faptul că reorganizarea provinciei Dacia se face în anii 168–169 și că un important aspect al reorganizării era legat direct de prezența a două legiuni în provincie, este de presupus că în acești ani se hotărăște și locul de garnizoană al legiunii[8] la Potaissa. Chiar dacă, în contextul stării de război în care se afla imperiul, unitatea era nevoită să acționeze mai departe de Potaissa, legiunea V Macedonica se considera ca făcând parte din „Exercitus Daciae Porolissensis”.

Plecând pe frontul marcomanic, Legiunea V Macedonica a lăsat în Dobrogea un detașament. Acesta, împreună cu un detașament al Legiunii I Italica, formează o vexillație, care la Adamclisi închină un altar lui „Neptunus Augustus”.[9] În această inscripție Legiunea I Italica poartă epitetul „**M/oesica**”, iar Legiunea V Macedonica epitetul „**D/acica**”. Epitetele certifică că legiunile aparțineau de două provincii diferite. Deci, Legiunea V Macedonica aparținea Daciei, deși pe front lupta în altă zonă.

Se poate afirma că în anul 170, cel puțin o parte din efectivul legiunii sosește la Potaissa, într-un moment în care pe front nu era necesară prezența întregului efectiv. Acest lucru reiese din inscripția veteranului **Titus Valerius Marcianus**, care pe la anul 170 este lăsat la vatră din Legiunea V Macedonica, unitate care făcea parte la data respectivă din trupele Daciei.[10]

Cu toate că împăratul Commodus a renunțat definitiv la politica ofensivă, liniștea nu s-a instalat în Dacia. Două izvoare antice, „*Historia Augusta*” și „*Dio Cassius*” arată că legații săi au învins maurii și dacii (este vorba desigur de dacii liberi) pe la anii 183–184. Generalii săi au fost Clodius Albinus și Pescenius Niger, viitorii contracandidați ai lui Septimius Severus la tron.[11] Alte tulburări se produc în interiorul provinciei Dacia, dar și în alte provincii, împotriva lui Commodus, pe la 185–186. Războaiele sunt duse de Pescenius Niger – în calitate de „*legatus Augusti pro praetore*” (guvernator al Daciei), iar Clodius Albinus ca „*legatus Augusti*”, probabil în fruntea Legiunii V Macedonica.[12] În aceste împrejurări, Legiunea V Macedonica a avut o atitudine fidelă față de împărat, ceea ce i-a adus epitetul de „*pia constans*”[13], pe care îl va purta de acum înainte în inscripții, cu atât mai mult cu cât acesta nefiind imperial nu putea suferi o eventuală „*damnatio memoriae*”; este cunoscut faptul că împăratul Commodus a fost ucis în anul 192, iar Senatul l-a declarat inamic public, numele fiindu-i șters de pe lista împăraților.

Starea de relativă nesiguranță din Dacia în timpul lui Commodus este relevată și de numărul mare de tezaure monetare îngropate la Apulum, Dumbrăvioara, Poiana Sărată. Acest fenomen reflectă o stare de tulburare generală, determinată nu numai de luptele cu romanii, ci și de invazia goților în zona nordului Mării Negre.[14]

Nu se știe nimic precis despre vreo participare a legiunii la războaiele orientale ale lui Septimius Severus, nici la cele din Mesopotamia (197–199) în urma cărora aceasta devine provincie romană, cu reședința la Nisibis. Știm însă că legiunea a contribuit la înfrângerea lui Clodius

Albinus. În două inscripții descoperite la Calama[15] (Africa proconsularis) și Rusicade[16] (Numidia), este atestată o „vexillatio Daciscarum”, condusă de Tiberius Claudius Claudianus, care purta titlul de „praepositus”, la puțin timp după ce acesta fusese „legatus Legionis V Macedonicae”. Această vexillație, pe la anii 196–197 luptă împotriva candidatului imperial.[17] Vexillația era probabil alcătuită din patru mii de soldați, câte două mii din fiecare legiune dacică (Legiunea XIII Gemina și Legiunea V Macedonica), la care se adaugă detașamente recrutate din trupe auxiliare. Bătălia decisivă se dă la 19 februarie 197 la Lugudunum; victoria lui Septimius Severus este deplină, rivalul său Clodius Albinus fiind ucis pe câmpul de luptă. După această bătălie vexillația îl însoțește pe Tiberius Claudius Claudianus în Pannonia, unde acesta a fost numit guvernator; de acolo se va întoarce în Dacia, probabil, sub conducerea unui „tribunus laticlavus”. [18]

După moartea lui Septimius Severus, urmașul acestuia Caracalla se interesează îndeaproape de situația armatei și castrelor din provincie, în special cu ocazia vizitei pe care o efectuează în anii 213–214. Tot atunci izbucnesc conflicte cu populațiile de la graniță. Participarea legiunii la aceste ciocniri nu este dovedită cu nimic, ele fiind reduse ca întindere. Se poate vorbi, cu o mai mare probabilitate, de tratativele duse de împărat – de pe poziții de forță – din mijlocul numeroaselor sale trupe, instalate în castre puternice în spatele unei linii de apărare ce părea a fi inexpugnabilă.[19]

Atitudinea Legiunii V Macedonica față de Caracalla nu putea fi decât binevoitoare, pentru că acesta luase măsuri pentru mărirea soldei anuale („stipendium” – plătită în „denarius”) a legionarilor.[20] De altfel, se pare că acum legiunea își ia numele de „Antoniniana”, epitet atestat pe materialul tegular ștampilat.[21] În ceea ce privește inscripția de la Potaissa în care epitetul „Antoniniana” a fost martelat, aceasta datează din timpul lui Elagabal (218–222), el fiind singurul Antonin care a suferit o „damnatio memoriae”. [22]

O problemă este prezența Legiunii VII Gemina la Potaissa. Pe o inscripție descoperită în castrul legiunii[23], alături de numele Legiunii V Macedonica „pia constans”, apare și numele Legiunii VII Gemina. Aceasta nu conține elemente de datare, cu excepția epitetului menționat primit pe la 180[24], nefiind însă posibilă – pe această bază - stabilirea momentului exact și motivul prezenței acestei unități militare în Dacia Porolissensis la Potaissa. Dacă la Potaissa cele două detașamente legionare sunt pomenite împreună, de ce nu ar fi posibil ca ele să fie menționate în materialul tegular ștampilat, separat, dar cronologic împreună. Menționez că, deși dovezile sunt puține, se poate susține ideea că Legiunea V Macedonica a lăsat ștampile tegulare la Porolissum, acestea putând fi puse în legătură cronologică cu cele ale Legiunii VII Gemina, datate la mijlocul secolului al II-lea sau începutul secolului al III-lea.[25]

În timpul împăraților Elagabal (218-222) și Severus Alexander (222-235), legiunea a purtat alături de epitetele „pia”, „fidelis”, „constans” și combinațiile dintre ele, dar și epitete noi: „Antoniniana”[26] și „Severiana”[27]. Începând cu domnia lui Maximin Tracul (235-238), se intră în „Epoca Anarhiei militare” (235-284). Jumătatea de secol cuprinsă între asasinarea lui Severus Alexander și ocuparea tronului de către Dioclețian, este o perioadă de continue lupte civile și războaie pentru apărarea granițelor imperiului. În această perioadă adevăratul stăpân este armata, cea care proclamă sau detronizează împărații. Din informațiile certificate de până acum, se pare, că și în această epocă Legiunea V Macedonica a avut, de regulă, o atitudine de loialitate față de împărații în funcție; este remarcabilă loialitatea avută față de Gallienus în luptele împotriva uzurpatorilor.[28]

Vremea anarhiei militare este și perioada în care se întesc atacurile populațiilor „barbare”. În 242 se produce un nou atac al carpilor, ei invadând Moesia și Thracia. Invazia carpilor din acest an se pare că afectează și Dacia Malvensis și partea de răsărit a Daciei Apulensis; din această perioadă datează mai multe tezaure îngropate, dar operațiuni militare deosebite nu se cunosc în Dacia.[29]

În timpul lui Gordian al III-lea (238-244), legiunea, ca semn de fidelitate, va purta epitetul „Gordiana”. [30] Poate, sub acest împărat s-a format și un detașament din cele două legiuni dacice, conduse de un „tribunus”. [31] În aceeași perioadă este atestată o altă vexillație alcătuită din trupe ale celor două legiuni dacice, conduse de un „dux”, care este amintită într-o inscripție de la Roma.[32]

Însă, marele atac al carpilor se produce în timpul împăratului Filip Arabul, în anii 245–248, atac care a zguduit puternic dominația romană din Dacia. Din informațiile pe care le avem de la Zosimus, rezultă că atacul carpilor s-a produs undeva la Dunăre; pentru a-i putea înfrânge, împăratul a venit personal pentru a conduce operațiunile militare.[33] Din această perioadă datează mai multe tezaure îngropate, care redau un tablou sumbru al acestor ani.[34] La luptele cu carpii au luat parte trupe din Dacia, legiunile și unități auxiliare. Nu este exclus ca însăși Potaissa, chiar castrul legiunii să fi fost atacat. Cu prilejul cercetărilor arheologice se constată refaceri la turnul din colțul de nord-vest, s-a constatat îngroșarea laturilor bastionului. La „porta decumana” cercetările arheologice au dovedit că, la un moment dat, jumătatea de nord a porții, pe unde trece drumul de acces în castru, a fost blocat de un zid; ulterior, când pericolul a trecut, zidul a fost demolat până la temelie. Care a fost pericolul care a determinat închiderea porții? Probabil tocmai acest mare atac al carpilor (245–248) din timpul lui Filip Arabul.[35] Restabilirea situației, la Potaissa, este reflectată și de terminarea Templului închinat lui „*Deus Azizus bonus puer conservator*”, prin anii 253–259 de către Donatus, prefect al Legiunii V Macedonica,[36] în sănătatea împăraților Valerianus și Gallienus, a fiului său Valerianus, a soției sale Salonina și a Legiunii V Macedonica, aflată – după cum se observă – în vechea garnizoană de la Potaissa.

Epoca lui Gallienus (253–268) este ultima perioadă din care deținem informații despre activitatea Legiunii V Macedonica, în armata Daciei. Există indicii că înainte de anul 257, Gallienus duce lupte la granița provinciei cu dacii liberi. Se poate că epitetul „III pia fidelis”, pe care-l poartă legiunea în inscripția mai sus amintită, să-l fi dobândit în urma participării, credincioase, la aceste lupte.[37] În timpul războaielor civile, legiunea a fost de partea lui Gallienus. Acest lucru se vede pe monede, unde apar însemnele legiunii și epitelele VI și VII „pia fidelis”. [38] În anul 258, guvernatorul Pannoniei, Ingenuus, este proclamat împărat de trupele sale, dar rebeliunea este reprimată; la scurt timp se ridică alt contracandidat la tronul imperial susținut de aceleași trupe, Regalianus.[39] Acestea sunt, probabil, împrejurările, în care o vexillație compusă din detașamente ale celor două legiuni dacice ajung în Pannonia Superior la Poetovio, conduse de Flavius Aper „*praepositus leg. V Mac. et XIII Gem. Gallienarum*”. [40] După cum s-a stabilit, nu este vorba despre o mutare a legiunilor dacice în Pannonia, ci doar de detașarea a două detașamente din aceste legiuni, sub coordonarea comună, a unui comandant de rang nu prea înalt, pentru a lupta împotriva uzurpatorilor care s-au ridicat, sprijiniți de trupele de aici. Posibilitatea de-a lua efective din Dacia, pentru a face față situațiilor explozive din alte părți, a fost interpretată drept o dovadă că sub Gallienus situația din Dacia era, relativ, bună.[41] Trebuie făcută însă precizarea, că împăratul procedase astfel, deoarece nu avea de ales, fiind interesat mai mult de soarta tronului și a propriei sale persoane, decât de soarta provinciei Dacia. Prin urmare, nu se poate afirma cu certitudine, că situația din Dacia ar fi fost mai bună decât în alte provincii; este cert că plecarea unor detașamente din Dacia a slăbit capacitatea de apărare a provinciei. Nu cunoaștem mărimea unor astfel de detașamente, dar știm că aveau o largă independență în ceea ce privește modul de acțiune; acesta este și motivul pentru care ele au fost numite „legiones”. [42]

Oricât de grea, și în parte confuză, ar fi fost situația din Dacia în timpul domniei lui Gallienus, viața romană a continuat să se desfășoare, în linii esențiale, în formele obișnuite. Astfel, în perioada domniei comune a lui Valerian și Gallienus (253-259), se ridică un templu la Potaissa, se pun inscripții la Potaissa și Mehadia. Nu lipsesc cu totul inscripțiile nici după 259, în perioada în care Gallienus domnește singur (260-268). [43]

Deși unele izvoare literare vorbesc despre o *pierdere* a Daciei, în vremea lui Gallienus, descoperirile epigrafice, arheologice, numismatice dovedesc că stăpânirea romană s-a menținut în Dacia, poate doar cu excepția unor teritorii de la marginea provinciei, până în vremea împăratului Aurelian.[44] Abandonarea provinciei se produce în timpul acestuia (cu mare probabilitate spre sfârșitul domniei 274/275), împăratul convingându-se de greutatea apărării provinciei înființate de Traian, împlântată ca un pinten în „lumea barbară”.

Retragerea Legiunii V Macedonica se va produce organizat în contextul, mai larg, al părăsirii Daciei de întreaga armată și administrație romană. Retrăgându-se în sudul Dunării, legiunea își va reocupa mai vechiul loc de la Oescus.

Dacia a fost printre ultimele teritorii cucerite de romani și, dacă facem abstracție de cele trei provincii din Orient la care a renunțat Hadrian, prima provincie europeană pierdută de Imperiu. Cauzele mai adânci, care au determinat într-o perspectivă istorică mai largă pierderea provinciei, vor determina și căderea întregului Imperiu. Măcinat în interior de o formă de organizare socială care nu-i mai putea asigura progresul, iar din afară lovit de atacurile „barbare” din ce în ce mai puternice, Imperiul a fost nevoit să procedeze la evacuarea Daciei, pentru a-și asigura o graniță mai ușor de apărat, **Dunărea**.

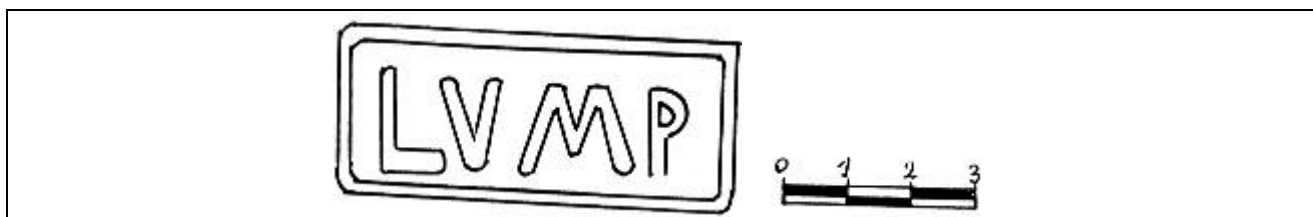
Studiu de caz:

TIPURI DE ȘTAMPILE MILITARE CARE DOVEDESC FIDELITATEA FAȚĂ DE PUTEREA IMPERIALĂ A MOMENTULUI

Tipul (Type): L(egio) V M(acedonica) P(ia)

Acest tip este caracteristic pentru Potaissa, (CIL III, 8066h) descoperirile fiind efectuate pe castru, în Valea Sândului, câteva exemplare provenind din colecția lui Téglaș. Până în prezent exemplarele descoperite au fost sesizate doar pe fragmente de țigle.

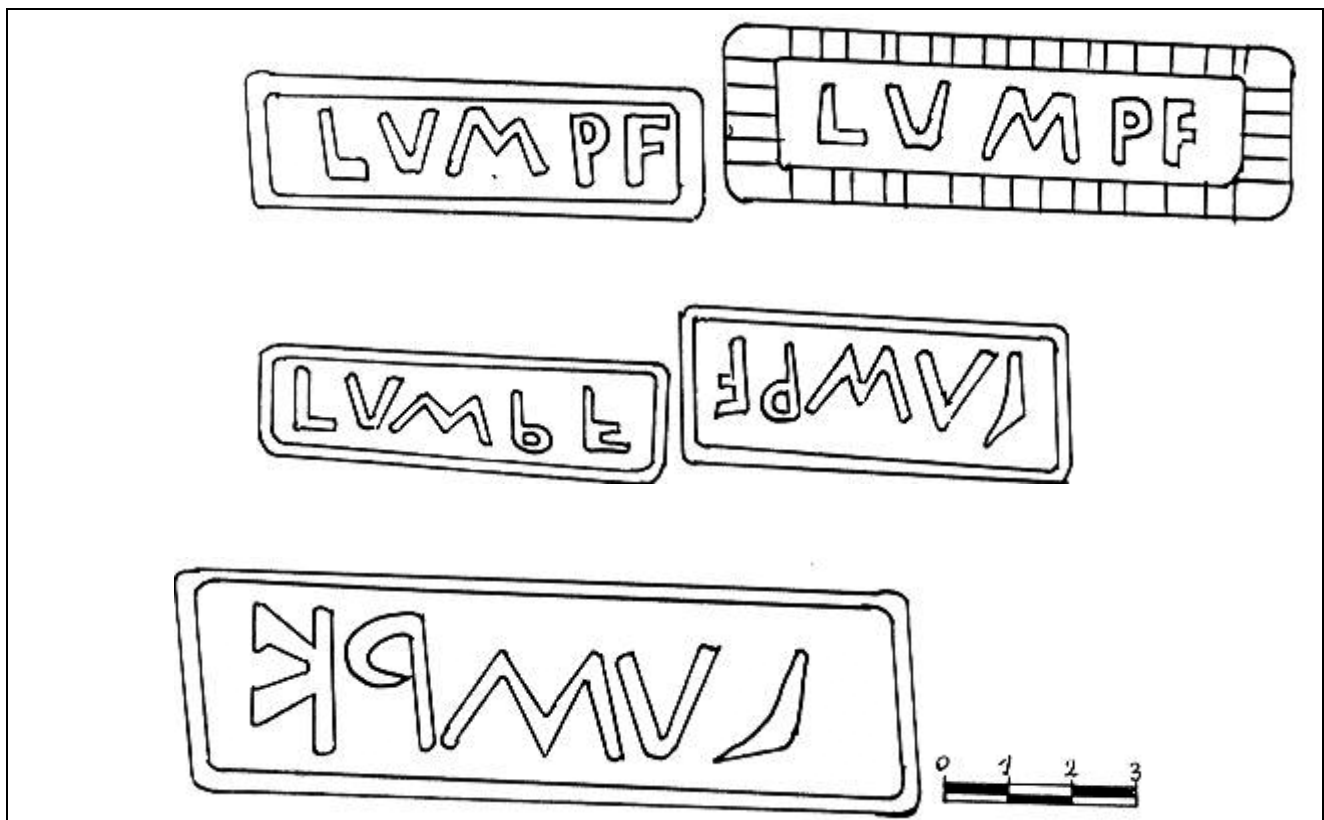
This type is characteristic for Potaissa, (CIL III, 8066h) the findings being made within the encampment, in Sandu's Valley, some samples coming from Téglaș's collection. Up till now the findings made were only on „tigla” fragments.

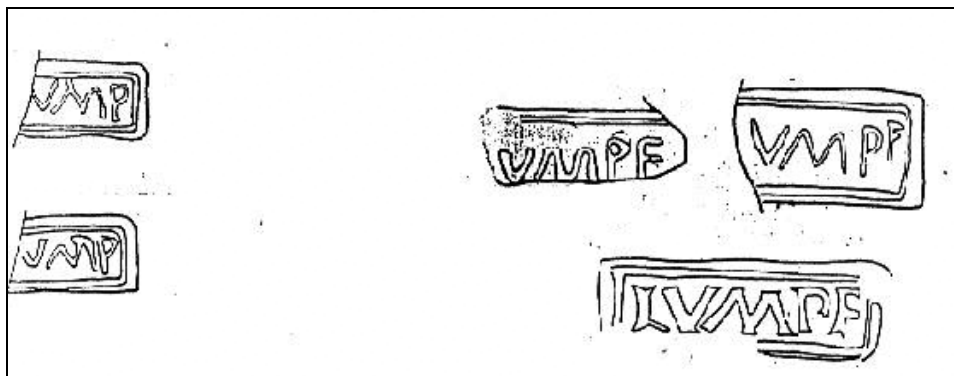
Tipul (Type): L(egio) V M(acedonica) P(ia) F(idelis)

Materialul tegular purtând acest tip de șampilă, cunoscut până în prezent în 5 variante, a fost descoperit la Potaissa (CIL III, 8066f; castru, oraș: Piața Ecaterina Varga) și în apropierea orașului (CIL III, 8066g), iar câteva exemplare provin din colecția lui Téglaș. Este o modalitate de prescurtare caracteristică pentru perioada de staționare la Potaissa.

The „teglar” material bearing this type of stamp, known in 5 ways up till now, was discovered at Potaissa (CIL III, 8066f; encampment, city: Ecaterina Varga Market) and near the city (CIL III, 8066g), and some samples come from Téglaș's collection. It is an abbreviation method characteristic for the stationary period in Potaissa

Anexăm și desenele publicate în 1946:

(După: I. Szilagyi, în **Diss Pann**, II, 21, 1946, pl. I-III)

Tipul (Type): **L**(egio) **V** **M**(acedonica) **P**(ia) **FI**(delis)

Este o formă de prescurtare caracteristică pentru Potaissa și zona limitrofă. Descoperiri mai vechi au fost făcute la Copăceni[45] și Săndulești (**CIL III**, 8066i), iar în cercetări mai recente a fost sesizat în castru și oraș. Câteva dintre exemplarele aflate în depozitul Muzeului din Turda provin din colecția lui Téglas.

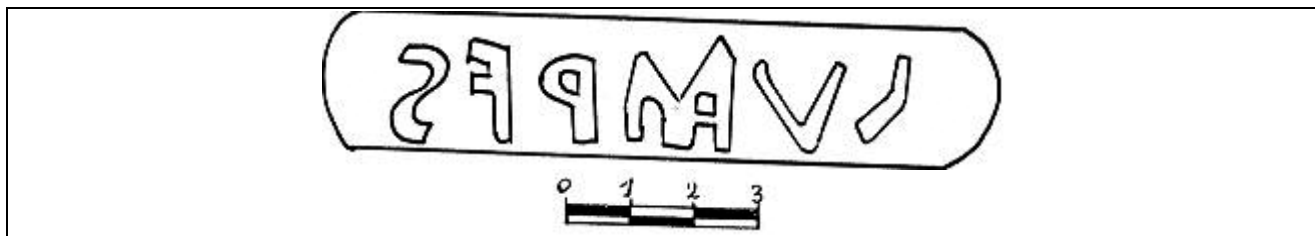
It is a form of abbreviation characteristic for Potaissa and the peripheral zone. Older findings were made at Copaceni and Sandulesti (**CIL III**, 8066i), and in more recent studies it was noticed in the city and the encampment. Some of the samples from Turda Museum's warehouse are part of Téglas's collection.

Tipul (Type): **L**(egio) **V** **MA**(cedonica) **P**(ia) **F**(idelis) **S**(everiana)

Este o descoperire relativ recentă din cercetările efectuate în terme, în campania anului 1996. Este vorba despre un singur exemplar imprimat pe un fragment de olan. Este o primă atestare a apelativului SEVERIANA, atestat până în prezent doar în inscripții.[46] Se remarcă legătura între M+A, literele fiind încadrate într-un cartuș simplu.

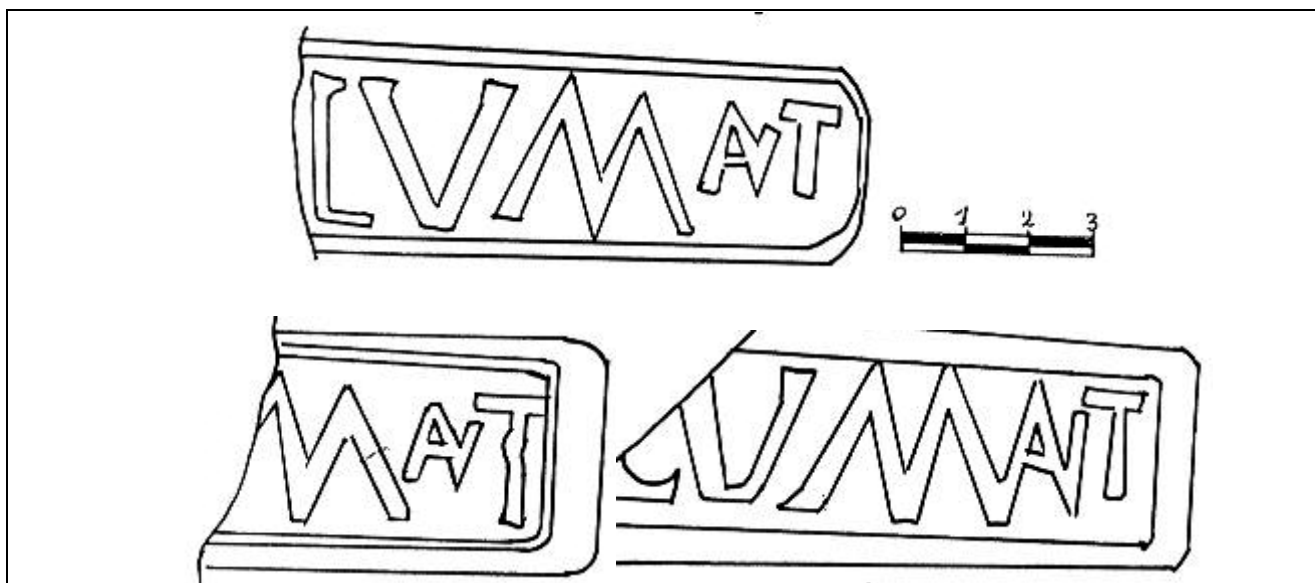
It is a recent finding from the researches made in the terms (in terme), in the 1996 years' campaign. We are talking about a single sample branded on an „olan” fragment. It is a first certification of the name SEVERIANA, certified up till now only in inscriptions. The ligature between M+A is remarkable, the letters being framed in one simple cartridge.

Tipul (Type): **L**(egio) **V** **M**(acedonica) **ANT**(oniniana)

Pentru prima oară acest tip a fost publicat în 1964 de I. I. Russu.[47] Ștampile identice au fost descoperite și în campaniile arheologice mai recente, în 1993 („praetentura”) și 1996 („thermae”). Chenarul este simplu, numele legiunii este prescurtat în forma tipului (**L V M**) la care se adaugă apelativul imperial **ANT**(oniniana), cu literele **A+N** în ligatură.

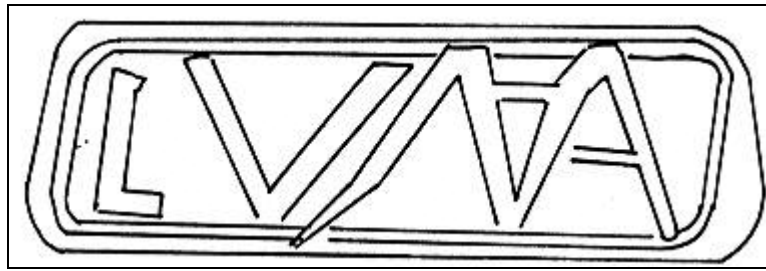
For the first time this type was published in 1964 by I. I. Russu. Identical stamps were found in the more recent archeological campaigns, in 1993 („praetentura”) and 1996 („thermae”). The frame is simple, the name of the legion is abbreviated as in type (**L V M**) to which is added the imperial name(apelativ) **ANT**(oniniana), with the letters **A+N** in ligature.

Tipul (Type): **L**(egio) **V** **MA**(acedonica) **A**(ntoniniana)

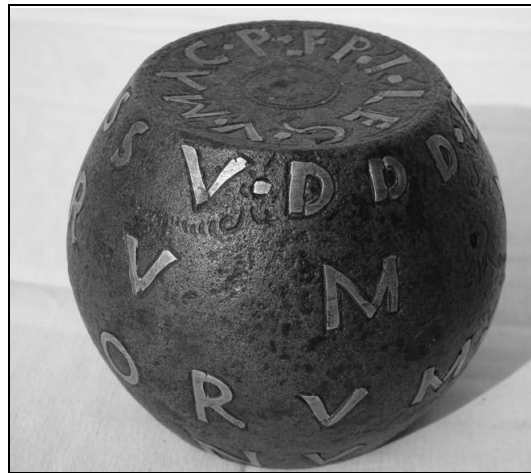
Tip de șampilă descoperit în castru, în Principia, în 5 exemplare identice, în campania anului 1994. Se remarcă dubla ligatură **M+A+A**.

Type of stamp discovered within the encampment, in Principia, in 5 identical samples, in the 1994 year's campaign. The double ligature **M+A+A** stands out.

PONDERA

Potaissa (Turda)

(După: <http://muzeu-turda.cimec.ro/>)

Piesă aflată în patrimoniul Muzeului de Istorie Turda (nr. inv. 6607)

Pond de bronz cu litere de argint:

LEG V MAC P F P I
EXAMIN IVSSV DDD
NOSTRORVM
AVGVSTORVM
VAL SABINVS
OPTIO LEG S SDD

Leg(ionis) V (quintae) Mac(edonicae) P(iae) F(idelis) P(ondus) I (unum)
exam(inatum) iussu d(ominorum) trium
nostrorum
augustorum
Val(erius) Sabinus
optio leg(ionis) s(upra)s(criptae) d(ono) d(edit).

Bibliografie: **CIL, III, 12 645**
(Datare: 198-211 sau 209 - 211)

M. Bărbulescu, A. Cătinaș, A. Hopârtean, C. Luca, în **Potaissa**, III, 1982, p. 19; M. Bărbulescu, **Pondera examinata du camp légionnaire de Potaissa**, în **Specimina Nova**, VII, I, 1991 /1992/ s. 235-246; Idem, **Potaissa studiu monografic**, Turda, 1994. Idem, **Das Legionslager von Potaissa (Turda) / Castrul legionar de la Potaissa (Turda)**, Zalău, 1997; A. Cătinaș, în **Antique Bronzes in Romania. An exhibition occasioned by The 16th International Congress of Antique Bronzes**, Bucharest, 26-31 May 2003 (ed. by Liviu Petculescu), Bucharest, 2003;

Trei exemplare identice au fost descoperite la peste 100 de ani distanță de prima descoperire (este vorba despre un exemplar descoperit în 1891, din păcate pierdut astăzi, exemplar care făcuse parte din colecția fotografului turdean Botár), toate cele trei exemplare au fost descoperite în Principia, primul în 1982, iar următoarele două un an mai târziu (personal am avut șansa de a mă afla la locul descoperirilor a două din cele trei exemplare existente la ora actuală). Toate exemplarele au forma unui butoiaș, fiind confecționate din bronz cu miez de plumb, având o greutate de 896 grame. Inscripția este identică (a se vedea textul), literele sunt de argint, încrustate în bronz și păstrate integral.

Pond de bronz cu inscripție, descoperit în Principia castrului de legiune, în anul 1988, pe latura de sud, camera 22. Are o formă patrulateră, fiind confecționat din bronz, având o greutate de 2450 grame. Inscripția cu care este prevăzut cuprinde toate cele șase laturi ale pondului. Pe fața anterioară și posterioară este incizat textul:

P III

Pe părțile laterale este incizat:

LEG

V MAC

PIAE

F...

Ne aflăm în fața unui multiplu de trei al pondului amintit mai sus.

Bibliografie: M. Bărbulescu, **Pondera examinata du camp légionnaire de Potaissa**, în **Specimina Nova**, VII, I, 1991 /1992/, s. 235 – 246.

ȘTAMPILE MILITARE

(După: M. GREC, **Imaginea Legiunii V Macedonica în inscripții**, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2004. Volumul cuprinde în total 134 de inscripții analizate într-un Supliment epigrafic/S.E./; mai poate fi consultat și volumul M. Grec, **TEGVLAE LEGIONIS V MACEDONICA**, Arad, 2006, **Concluzii**, pp. 102-111).

L V M P (S.E. 117): 168-274;

L V M P F (S.E. 118): 168-274;

L V M P FI (S.E. 119): 168-274;

L V MA P F S (S.E. 120): 222-235;

L V M ANT (S.E. 121): 211-217 sau 218-222;

L V MA A (S.E. 122): 211-217 sau 218-222;

INSCRIPȚII

... MAC P C (S.E. 2): începutul secolului al III-lea – 211/218;

LEG V M P (S.E. 3): ?
LEG V M P (S.E. 4): ?
V MACEDONICAE PIAE (S.E. 11): ?
L V M P C (S.E. 13): secolul al III-lea;
LEG V M P C (S.E. 19): secolele II-III;
LEG V M P (S.E. 21): secolele II-III;
LEG V M P (S.E. 22): secolele II-III;
L V M S (S.E. 25): 230;
L V M GORD (S.E. 26): 243;
LEG V PIE (S.E. 27): 222-244;
LEG V MAC F (S.E. 28): 222-244;
LEG V MAC SEVERI (S.E. 29): 230;
LEG V M GORD (S.E. 32): 238-244;
LEG V M ... GALLIENARVM (S.E. 36): 266-268;
LEG V M ... GALLIENARVM (S.E. 37): 266-268;
LEG V M ... GALLIENARVM (S.E. 38): 266-268;
LEG V MAC ... GALLI (S.E. 39): 260-269;
LEG V MAC P GORDIA (S.E. 43): 238-244;
LEG V MAC P (S.E. 44): secolele II-III;
LEG V MAC III PIAE (S.E. 55): 256-258;
LEG V M P (S.E. 56): secolele II-III;
LEG V MAC P C (S.E. 61): prima jumătate a secolului al III-lea;
L V M P C (S.E. 62): imediat după anul 166 sau în secolul al III-lea;
LEG V M P ANT (S.E. 65): 218-222;
LEG V M P C (S.E. 71): ultima treime a secolului al II-lea;
LEG V M P F (S.E. 77): 168/169 – mijlocul secolului al III-lea;
LEG V M P C (S.E. 85): sfârșitul secolului al II-lea;
LEG V MAC P C (S.E. 96): secolele II-III;
LEG V MAC P F (S.E. 101): 198-211 sau 209-211;
LEG V MAC PIAE F (S.E. 102): ?

Concluzii

Făcând o paralelă între modalitățile de prescurtare a numelui legiunii de la Potaissa din inscripții și cele utilizate în ștampilele unității, se poate observa că:

- în inscripții sunt preferate formele extinse de prescurtare (**LEG V MACEDONICAE**, **LEG V MACED**, **LEG V MAC**, **LEG V M** – în marea majoritate pentru „legio” se folosește **LEG(io)** și nu **L(egio)**, cum este cazul ștampilelor tegulare.

Considerăm că această situație se prezintă astfel, din mai multe considerente:

- cel care stabilește textul în cazul inscripțiilor în piatră este cel care plătește monumentul epigrafic;
- în cazul ștampilelor militare, cel care stabilește textul prescurtării este – cel mai probabil – comandantul unității;
- în cazul monumentelor epigrafice, suprafața destinată scrierii este mult mai generoasă decât în cazul ștampilelor;
- tehnicile de cioplire în piatră și de marcarea a ștampilelor, sunt complet diferite.

Iată doar câteva dintre argumentele care fac ca o apreciere a perioadei în care au fost cioplite monumentele epigrafice și momentele în care au fost executate ștampilele militare să nu conducă la o influență, la o interdependență directă asupra prescurtărilor utilizate. În cazul ștampilelor militare, la Potaissa este preferată forma completă a numelui legiunii cea mai economicoasă: **L V M**, modalitate de prescurtare rar utilizată în cazul epigrafelor monumentale.

Referințe

1. pentru a aprofunda principalele date despre legiunile care au staționat temporar sau un timp mai îndelungat în Dacia, se pot consulta câteva lucrări de sinteză, de referință: D. Benea, **Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a III-a Flavia**, Cluj-Napoca, 1983; V. Moga, **Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina**, Cluj-Napoca, 1985; **Idem**, **Castrul roman de la Apulum**, Cluj-Napoca, 1998; M. Bărbulescu, **Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa**, Cluj-Napoca, 1987; **Idem**, **Potaissa-studiu monografic**, Turda, 1994; **Idem**, **Castrul legionar de la Potaissa**, Zalău, 1997; M. Grec, **O istorie a Daciei Porolissensis (istoria militară a provinciei în material tegular)**, Arad, 2000; **Idem**, **Imaginea Legiunii V Macedonica în inscripții**, Arad, 2004; **Idem**, **TEGVLAE LEGIONIS V MACEDONICAE**, Arad, 2006.
2. Ritterling, în **RE**, XII, 2, 1924, col. 1579, 1301.
3. C. Daicoviciu, **La Transilvanie dans l'antiquité**, București, 1945, p. 99.
4. M. Macrea, în **Dacia**, VIII, 1964, pp. 156-160; **Idem**, în **SCIV**, VIII, 1957, p. 221.
5. **Idem**, în **Acta MN**, III, 1966, p. 146; **Idem**, în **Dacia**, XI, 1967, p. 139; **Idem**, **Viața în Dacia romană**, București, 1969, p. 64.
6. H. Daicoviciu, I. Piso, în **Acta MN**, XII, 1975, pp. 162 – 163.
7. M. Macrea, **Viața în Dacia romană**, București, 1969, p. 62.
8. **Ibidem**, pp. 62–64.
9. **CIL**, III, 14 433.
10. **ISM**, V, 160, pp. 196-199 (cu toată bibliografia)
11. M. Macrea, **Viața în Dacia romană**, București, 1969, p. 76.
12. **Ibidem.**; I. Piso, **Fasti provinciae Daciae**, I, Bonn, 1993, nr. 27, p. 137 și urm., nr. 68, p. 267 și urm. Pentru o clarificare în ceea ce privește izvoarele istorice din timpul lui Commodus, a se vedea și D. Ruscu, **Dacia în vremea lui Commodus**, în **Provincia Dacia în istoriografia antică**, Cluj-Napoca, 2002, pp. 136 – 141.
13. Ritterling, **op. cit.**, col. 1580.
14. M. Macrea, **Viața în Dacia romană**, București, 1969, p. 77.
15. **CIL**, VIII, 5349.
16. **CIL**, VIII, 7978.
17. Ritterling, **op. cit.**, col. 1311, 1580; I. Piso, în **Epigraphica**, București, 1977, p. 176.
18. I. Piso, în **Epigraphica**, București, 1977, p. 175.
19. M. Macrea, în **SCIV**, VIII, 1 – 4, 1957, pp. 215 – 251; **Idem**, în **Viața în Dacia romană**, București, 1969, p. 86; C. H. Opreanu, **Dacia romană și barbaricum**, Timișoara, 1998, pp. 85 – 86. Amănunte despre vizita lui Caracalla în Dacia pot fi consultate în D. Ruscu, **Vizita lui Caracalla în Dacia**, în **op. cit.**, pp. 142 – 149.
20. M. Macrea, în **SCIV**, VIII, 1-4, p. 221, n. 26-27; Pentru amănunte privind veniturile din imperiu, precum și prețurile practicate în diferitele provincii, a se vedea R. Duncan-Jones, **The Economy of the Roman Empire: Quantitative Studies**, Cambridge, 1982.
21. I. I. Russu, în **Probl Muz**, 1964, p. 23; pentru o primă tipologie completă a Legiunii V Macedonica, a se consulta M. Grec, **O istorie a Daciei Porolissensis (istoria militară a provinciei în material tegular)**, Arad, 2000, pp. 118 – 169, tipologie completată ulterior: **Idem**, **TEGVLAE LEGIONIS V MACEDONICAE**, Arad, 2006.
22. **CIL**, III, 902.
23. M. Bărbulescu, Z. Milea, în **SCIVA**, XXVI, 4, 1975, p. 573; I. I. Russu, în **SCIVA**, XXVIII, 2, 1977, p. 221.
24. M. Bărbulescu, Z. Milea, în **SCIVA**, XXVI, 4, 1975, pp. 571-576; I.I. Russu, în **SCIVA**, XXVIII, 2, 1977, pp. 217-223, P. Le Roux, în **ZPE**, 43, 1981, pp. 199-206; N. Gudea, în **SCIVA**, XXVII, 1, 1976, p. 113.
25. Pentru amănunte și explicații a se vedea: M. Grec, **Ștampile civile sau militare?** în **EN**, I, 1991, pp. 173 – 177.

26. I. I. Russu; în **Probl Muz**, 1964, pp. 22-23.
27. **Idem**, în **Act Muz**, II, 1956, p. 131, nr. 10.
28. M. Bărbulescu, **Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa**, Cluj-Napoca, 1987, pp. 31-32.
29. M. Macrea, **Viața în Dacia romană**, București, 1969, p. 438.
30. I. I. Russu, în **Act Muz**, II, 1956, pp. 120-123, nr. 1.
31. **CIL**, XI, 1836; Ritterling, **op. cit.**, col. 1721.
32. **CIL**, VI, 1645.
33. M. Macrea, **Viața în Dacia romană**, București, 1969, p. 349.
34. B. Mitrea, în **SCIV**, IV, 3-4, 1953, pp. 611-640.
35. M. Bărbulescu, **Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa**, Cluj – Napoca, 1987, p. 29.
36. **CIL**, III, 875.
37. M. Macrea, **Viața în Dacia romană**, București, 1969, p. 443.
38. Ritterling, **op. cit.**, col. 1580.
39. **Ibidem**.
40. P. Horovitz, în **SCIV**, VIII, 1-4, 1957, pp. 333-334.
41. C. Daicoviciu, **La Transilvanie dans l'antiquité**, București, 1945, p. 177 ; F. Horovitz, în **SCIV**, VIII, 1-4, 1957, pp. 333-338.
42. M. Bărbulescu, **Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa**, Cluj-Napoca, 1987, p. 32.
43. M. Macrea, **Viața în Dacia romană**, București, 1969, p. 448.
44. **Ibidem**, pp. 445-448.
45. **CIL III**, 8066 k; **Klio**, XI, 1911, p. 502.
46. A se vedea **S.E.** (Suplimentul Epigrafic) din M. Grec, **Imaginea Legiunii V Macedonica în inscripții**, Arad, 2004, nr. 25; 19; 65.
47. I. I. Russu, în **Probl Muz.**, 1964, p. 63.